

สวภาโวक्ति : การพรรณนาธรรมชาติในเมฆุตของกาลิทาส

SVABHĀVOKTI : THE DEPICTION OF NATURE IN THE MEGHADŪTA OF KĀLIDĀSA*

พระมหาจตุภูมิ แสนคำ, ชัยณรงค์ กลิ่นน้อย

สาขาวิชาสันสกฤตศึกษา ภาควิชาภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร

Phramaha Jatupoom Saenkham, Chainarong Klinoi

Sanskrit Studies, Department of Oriental Languages, Silpakorn University, Thailand

E-mail : mosmolee263@gmail.com

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) ศึกษาวิเคราะห์อรรถศาสตร์ของสวภาโวक्तिและอรรถศาสตร์ที่โดดเด่นด้านอื่นๆ ที่ปรากฏในเมฆุตของกาลิทาส โดยใช้ทฤษฎีอรรถศาสตร์มาวิเคราะห์ความงามในด้านวรรณศิลป์ และ (2) ศึกษาวิเคราะห์อิทธิพลของเมฆุตที่ส่งผลต่อวรรณคดีนิราศไทย

ผลการวิจัย พบว่า เมฆุต แต่งโดยกาลิทาส จัดเป็นชั้นทกาวยะ ประพันธ์เป็นประเภทร้อยกรอง การประพันธ์ใช้มันทากรานตานิษฐ์ ฉันทลักษณ์นี้บทหนึ่งมี 4 บาท แต่ละบาทมี 17 พยางค์ แบ่งออกเป็น 2 ภาคคือ ภาคแรกชื่อ ปูรวเมฆ มี 63 โสลก ภาคหลังชื่อ อุตตรเมฆ มี 55 โสลก

ในด้านอรรถศาสตร์ กาลิทาสได้สร้างสรรค์คุณค่าอรรถศาสตร์ด้านเสียงและอรรถศาสตร์ด้านความหมาย พบว่า อรรถศาสตร์ด้านเสียง ได้แก่ ยมก และอนุปราส ประกอบด้วยฉกานุปราส ลาฆานุปราส วฤตตยานุปราส ศรุตยานุปราส และอันตยานุปราส ส่วนอรรถศาสตร์ด้านความหมาย พบว่า แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ 1) อรรถศาสตร์ในการพรรณนาธรรมชาติหรือสวภาโวक्ति มีความโดดเด่นในมากที่สุด โดยแบ่งออกเป็น 5 ประเด็น คือ (1) การพรรณนาพืชพรรณ (2) การพรรณนาม่านน้ำและภูเขา (3) การพรรณนาสัตว์ป่านานาชนิด (4) การพรรณนาเมืองและสิ่งปลูกสร้าง และ (5) การพรรณนาสภาพบุคคล 2) อรรถศาสตร์ในการเปรียบเทียบธรรมชาติกับสิ่งต่างๆ เพื่อให้เห็นภาพพจน์ พบว่า มีอรรถศาสตร์ 11 ประเภท ได้แก่ (1) อุปมา (2) อุตเปรกษา (3) รูปกะ (4) วยติเรก (5) ประติวิสต์อุปมา (6) อากเชป (7) समाโสภति (8) ทิปกะ (9) นิทรศนะ (10) เหตุ และ (11) เอกาวลี

จากการศึกษาวรรณคดีนิราศไทย พบว่า เมฆุตมีอิทธิพลส่งผลต่อวรรณคดีนิราศไทย แบ่งการวิเคราะห์เนื้อหาออกเป็น 5 ประเภท ได้แก่ 1) การพรรณนาเกี่ยวกับการคร่ำครวญถึงความรัก 2) การพรรณนาสอดแทรกความรู้ด้านสังคม 3) การพรรณนาเกี่ยวกับทัศนะของกวี 4) การพรรณนาส่งสารแสดงความในใจไปให้นางผู้เป็นที่รัก และ 5) การพรรณนาการหม่นเวียนของเวลา

คำสำคัญ: การพรรณนาธรรมชาติ, เมฆุต, อรรถศาสตร์, นิราศ

Abstract

The objectives of this research were (1) to study the *Alaṃkāra Svabhāvokti* and other outstanding *Alaṃkāra* that appeared in “*Meghadūta* of *Kālidāsa*” The analyzing was based on the theory of *Alāṃkāraśāstra* (magnificent, glorious) showing the art created language, and (2) to study an influence of the *Meghadūta* affected to Thai literature, Thai *Niras* (poem).

The results of the study were found that; In the view point of magnificent values, *Kālidāsa* had created 2 splendors: (1) sound, and (2) meaning. The magnificence of sound in *Meghadūta* was found in the categories of *Yamaka* and *Anuprāsa*, consisting of *chekānuprāsa*, *lāṭānuprāsa*, *vṛtṭyānuprāsa*, *śrutyānuprāsa*, and *antyānuprāsa*. Whereas the magnificence of meaning was found that they are 2 main features: **1) *Arthālaṅkāra*** is the describing of the glorious natures (*Svabhāvokti*) which is the most outstanding one including 5 features; (1) describing of plant species (2) describing of rivers and the mountains (3) describing of various animals (4) describing of cities and buildings, and (5) describing of individual human beings, and **2) *Arthālaṅkāra*** is a comparison of natures and various things to express the appearances, including 11 features; (1) *Upamā* (2) *Utpreṣā* (3) *Rūpaka* (4) *Vayatireka* (5) *Prativastūpamā* (6) *Ākṣepa* (7) *Samāsokti* (8) *Dīpaka* (9) *Nidraśana* (10) *Hetu*, and (11) *Ekāvalī*.

From the study of Thai *Niras* literature, it reviewed that *Meghadūta* was influential in writhing Thai *Niras* literature. The content analysis was divided into 5 categories: 1) a depiction of mourning for love, 2) a depiction of social knowledge, 3) a depiction of the poet's point of view, 4) a descriptive and expressive message to the beloved lady, and 5) a depiction of the rotation of time.

Keywords : Depiction (*Svabhāvokti*), *Meghadūta*, magnificent (*Alaṅkāra*), *Niras*

บทนำ

วรรณคดีสันสกฤตเป็นวรรณคดีที่แต่งขึ้นตั้งแต่ราว 1,500 ปีก่อนคริสต์ศักราชเรื่อยมาจนถึงประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 12 วรรณคดีสันสกฤตยุคแรกเกิดขึ้นในเวลาที่พักอาศัยที่ได้อาศัยเป็นผู้สร้างสรรค์ อพยพจากเอเชียกลางเข้ามาตั้งหลักปักฐานอยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือของอนุทวีปอินเดีย ขยายดินแดนจากภาคตะวันตกของอนุทวีปบริเวณลุ่มแม่น้ำสินธุไปจดฝั่งตะวันออกบริเวณลุ่มแม่น้ำคงคา ในช่วงระยะเวลาที่ยาวนานนี้ชาวอารยันได้สร้างวรรณคดีที่หลากหลาย ในความหมายกว้างของคำว่าวรรณคดีที่ครอบคลุมงานเขียนทุกประเภททั้งที่แต่งเป็นร้อยแก้วและร้อยกรอง เนื้อหาเริ่มต้นศาสนา บทสวดตีวีรบุรุษ ลำนำ บทละคร คำสอน นิทาน นิยาย ตลอดจนศาสตร์และตำราต่างๆ (มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, 2551 : 1) โดยวรรณคดีสันสกฤตแบ่งอย่างกว้างๆ ได้ 4 ประเภท ได้แก่ 1) อาคม คืองานเขียนที่เกี่ยวกับศาสนาและปรัชญา ได้แก่ คัมภีร์พระเวท

คัมภีร์พราหมณะ คัมภีร์อาร์ณยะ และคัมภีร์อุปนิษัต 2) ศาสตร์ คืองานเขียนที่เกี่ยวกับวิชาการสาขาต่างๆ ส่วนใหญ่เป็นตำราศึกษาความรู้เพื่อให้สามารถเข้าใจพระเวทได้อย่างลึกซึ้ง เช่น ตำราดาราศาสตร์และโหราศาสตร์ ซึ่งเป็นแนวทางในการศึกษาระบบของดวงดาวที่เกี่ยวข้องกับชะตาราศี หรือฤกษ์หรือยามที่กำหนดในพิธีกรรม 3) อติหาสะ คืองานเขียนที่มีเนื้อหาอิงเกร็ดประวัติศาสตร์ นอกจากนี้ยังแต่งขึ้นเพื่อสวดตีวีรบุรุษ และ 4) กาวยะ คืองานเขียนที่มีวรรณศิลป์มุ่งสร้างอารมณ์สุนทรีย์ มีเนื้อหาเกี่ยวกับมนุษย์ โดยสะท้อนให้เห็นประสบการณ์ชีวิตมนุษย์ (กฤษณา รักษมนี, 2549 : 10)

เนื่องจากวิวัฒนาการของวรรณคดีที่มีหลายรูปแบบอาทิ ร้อยกรอง ร้อยแก้ว จัมปู และละคร ดังนั้นนักวิจารณ์ที่ได้ศึกษาและเปรียบเทียบงานนิพนธ์ต่างๆ เหล่านี้แล้วสามารถพบข้อดีข้อเสีย และแนะนำวิธีทั้งหลายด้วยการชี้ข้อดีและข้อเสีย ทั้งได้วางกฎบางข้อบางประการสำหรับการแต่งบทกวีนิพนธ์ไว้ นักวิจารณ์ทั้งหลายได้เริ่มจำแนกงานนิพนธ์แล้วจัดเข้าไว้ในกลุ่มหรือรูปแบบที่ต่างๆ กัน โดยอาศัยลักษณะของเรื่องราวและรูปแบบร้อยกรอง ร้อยแก้ว และชนิดผสม รวมทั้งเนื้อเรื่องด้วย เพื่อเป็นหลักในการจำแนกและจัดกลุ่มการจำแนกดังที่กล่าวมานี้ถือเป็นการบ่งชี้การศาสตร์ กล่าวคือทฤษฎีบทกวีนิพนธ์และบทละครในอสังการศาสตร์ หัวข้อที่สำคัญคือการจำกัดความและจำแนกบทร้อยกรอง บทร้อยแก้ว บทละคร ภาพพจน์ รูปแบบ ข้อดี ข้อเสีย เป็นต้น (จำลอง สารพัตติก, 2546 : 105)

ในการศึกษาวรรณคดีสันสกฤต นักปราชญ์ชาวอินเดียมีความคิดว่าวรรณคดีมีทั้งร่างกายและวิญญาณ เช่นเดียวกับมนุษย์ โครงสร้างของกวีนิพนธ์บทหนึ่งๆ ไม่ต่างกับสรีระของมนุษย์ ความคิดนี้เป็นพื้นฐานที่ทำให้เกิดบทเปรียบเทียบต่างๆ ที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างบทกวีกับมนุษย์อยู่เสมอ เช่น สรีระของวรรณคดีคือเสียงและความหมาย ส่วนวิญญาณคือรส แม้แต่การเรียกทฤษฎีวรรณคดีว่า อสังการศาสตร์ ก็มาจากความคิดที่ว่า สิ่งที่ทำให้วรรณคดีมีคุณค่าคือสิ่งที่ประดับตกแต่งวรรณคดี เช่น ถ้อยคำที่งดงามและไพเราะ เช่นเดียวกับอสังการที่ประดับร่างกายมนุษย์ (P.V. Kane, 1974 : 10)

ในบรรดาวรรณคดีสันสกฤตประเภทต่างๆ ดังที่กล่าวมานี้ กาวยะ (kāvyā) ถือเป็นวรรณคดีสันสกฤตที่มีคุณค่าทางวรรณศิลป์ประกอบอยู่ มีการใช้ภาษาที่งดงามประกอบกับถ้อยคำที่ไพเราะ สละสลวย ในขณะที่เดียวกันยังให้คุณค่าทางด้านเนื้อหาแก่ผู้อ่าน กล่าวคือผู้อ่านจะได้รับความรู้ตลอดจนแนวความคิดต่างๆ ที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตได้ ซึ่งแนวคิดต่างๆ เหล่านี้ล้วนสะท้อนผ่านเนื้อหาของกาวยะนั้นๆ ในขณะที่เดียวกันผู้อ่านก็จะได้รับสุนทรีย์ทางวรรณศิลป์จากความไพเราะและงดงามของภาษาในบทประพันธ์นั่นเอง กาวยะนั้นสามารถแปลอย่างกว้างๆ ได้ว่างานของกวีหรือคำของกวี มีหลายประเภท สามารถแบ่งออกเป็นประเภทใหญ่ๆ ได้ 2 ประเภทคือ 1) ศรวยกาวย (śravyakāvya) กาวยะเพื่อการฟัง 2) ทฤศยกาวย (drśyakāvya) กาวยะเพื่อการดู ในกาวยะทั้ง 2 ประเภทนี้แบ่งออกได้เป็นชนิดย่อยอีก ดังนี้ ศรวยกาวย แบ่งออกเป็น 3 ชนิด คือ (1) ปทย (padya) ร้อยกรอง (2) คทย (gadya) ร้อยแก้ว (3) จมปู (campū) ร้อยแก้ว

และร้อยกรองรวมกัน ทั้งสามชนิดข้างต้นนี้แต่ละชนิดยังแบ่งย่อยออกไปเป็นอีกหลายชนิด เช่น ปद्य แบ่งออกเป็นมหากาพย์ (mahākāvya) และขณฑกาวย (khaṇḍakāvya)

งานนิพนธ์ที่จัดว่าเป็นมหากาพย์เป็นบทประพันธ์หรืองานนิพนธ์ที่เข้าลักษณะของมหากาพย์นั้น มีการเริ่มต้นด้วยบทสวดอ้อนวอนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ชี้นำว่าเนื้อเรื่องต่อไปจะกล่าวถึงอะไร มีจุดมุ่งหมายของชีวิต 4 ประการ คือ กาม อรรถ ธรรม และโมกษะ เนื้อเรื่องจะต้องนำมาจากนิทานหรือเรื่องเล่าสืบต่อมาแต่โบราณ ไม่ใช่เรื่องแต่งขึ้นเอง พระเอกของเรื่องจะต้องเป็นคนชั้นสูงและมีความเฉลียวฉลาด ต้องมีการพรรณนาถึงเมือง ทะเล ภูเขา ฤดูกาล พระจันทร์ และพระอาทิตย์ขึ้นจนถึงพระอาทิตย์ตก พรรณนาการดื่ม การเลี้ยงฉลองที่เกี่ยวกับความรัก พรรณนาการแยกจากกัน การแต่งงาน และการให้กำเนิดบุตรชาย การประชุมสภา พรรณนาเกี่ยวกับราชทูต การศึกสงคราม พรรณนาการมีชัยชนะของพระเอกแม้ข้าศึกจะมีความเก่งกาจ เป็นเรื่องไม่สิ้นเกินไป เช่น มหากาพย์พุทธจริตและแสนทรนันทะที่รจนาโดยอศฺวโฆษ เป็นต้น (จำลอง สารพัดนึก, 2546 : 77)

ส่วนงานนิพนธ์สันสกฤตที่รจนาเป็นบทประพันธ์สั้นๆ เรียกว่า ขันฑกาวย (ขันฑกาวย) งานชนิดนี้มีจำนวนไม่น้อย ขันฑกาวยจะจัดอยู่ใน ปद्य-ศฺรวย-กาวย นั้นเอง เป็นบทประพันธ์ที่แสดงออกซึ่งความรู้สึกและความคิดให้เห็นเป็นจริงเป็นจัง โดยทั่วไปบทประพันธ์ที่เป็นขันฑกาวยนั้นเป็นงานนิพนธ์ที่ไม่ยาวนานนัก ในการรจนางานนิพนธ์ชนิดนี้ สิ่งที่เป็นส่วนสำคัญของเรื่องคือ พืชพันธุ์ไม้ สัตว์ต่างๆ และนกต่างๆ เป็นต้น ขันฑกาวยแบ่งอย่างกว้างๆ เป็น 2 ชนิด คือ 1) ศฺฤงคารี ขันฑกาวย (śṛṅgārī khaṇḍakāvya) คือ บทประพันธ์สั้นๆ ที่แสดงอารมณ์ไปทางความรักและกามารมณ์ 2) ศฺโตตฺร ขันฑกาวย (śtōtra khaṇḍakāvya) คือ บทประพันธ์สั้นๆ ที่แสดงถึงความภักดี เคารพบูชา สดุดี นอกจากนี้ยังมีบทประพันธ์ที่เกี่ยวกับข่าวสารต่างๆ ข่าวส่วนมากจัดอยู่ในศฺฤงคารี ขันฑกาวย หรือเรียกกันว่า สนเทศ กาวย (sandeśa kāvya) ก็มี (จำลอง สารพัดนึก, 2546 : 78)

ในขันฑกาวยประเภทแรกนั้น ผลงานที่รู้จักกันดีและมีชื่อเสียง ได้แก่ เมฆทูต (meghadūta) หรือเมฆสันเทศ ที่รจนาโดยกาลิทาส เมฆทูตเป็นขันฑกาวยซึ่งหมายถึงกาพย์เล็กหรือกาพย์ย่อย ประพันธ์เป็นประเภทร้อยกรอง เมฆทูตเป็นคำสมาสระหว่างคำ “เมฆ” กับ “ทูต” มีความหมายว่า เมฆผู้ทำหน้าที่เป็นทูตหรือเมฆผู้นำข่าวสารไปให้ คือข่าวสารที่แสดงความรู้สึกที่เร้าอารมณ์ในทางรักๆ ใคร่ๆ เป็นต้น การประพันธ์ใช้คำฉันทชนิดเดียวตลอดเรื่องคือ มันทากรานตฉันท อันหมายความว่า อย่างเอื้องหรือก้าวไปอย่างช้าๆ ฉันทชนิดนี้ บทหนึ่งมี 4 บาท แต่ละบาทมี 17 พยางค์ ในรูปแบบดังนี้

ม คณะ ภ คณะ น คณะ ต คณะ ต คณะ ศฺรฺ คฺรฺ

S S S S I I I I I S S I S S I S S

เมฆทูตประกอบด้วยฉันท 118 บท แบ่งออกเป็น 2 ภาค ภาคแรกชื่อ ปุรวเมฆ (pūrvamegha) ภาคหลังชื่อ อุตฺตรเมฆ (uttaramegha)

ปุรวเมฆ (pūrvamegha) ได้พรรณนาถึงยักษ์ตนหนึ่งลูกน้องของท้าวกุมเวร ทำผิดโดยลืมน้ำที่ถูกท้าวกุมเวรกริ้วโกรธจึงเนรเทศออกจากเมืองอลกาให้ไปอยู่ขุนเขารามศิริ ณ ป่าวินธัย ทางทิศใต้ มีกำหนดหนึ่งปี โดยยักษ์ต้องพราวจากภรรยาที่รักไปแต่ผู้เดียว กาลล่วงมา ยักษ์หวนรำลึกถึงภรรยาของตนด้วยความอาลัยอย่างสุดซึ้ง เห็นเมฆหมอกกลุ่มหนึ่งลอยไปทางทิศอุดรอันเป็นที่ตั้งของเมืองอลกา จึงขอร้องให้เมฆนั้นช่วยทำหน้าที่ทูตนำข่าววิโยคโศกเศร้าของตนไปบอกให้ภรรยาที่รักได้รับรู้ ด้วยเหตุนี้ งานชิ้นนี้จึงชื่อว่า “เมฆทูต” ในขณะที่ยักษ์ขอร้องเมฆ ก็ได้พรรณนาถึงสถานที่ที่เมฆจะต้องผ่านจากจุดที่ยักษ์กับเมฆพบกันนั้น เมฆจะต้องผ่านและพบอะไร ที่ใดบ้าง และได้พรรณนาถึงความงามนานาประการของธรรมชาติอันน่าชื่นชมอภิรมย์ยิ่งนัก มีป่า เขา ลำเนาไพร แม่น้ำ ลำธาร พฤษภชาตินานาพันธุ์ บุปผชาตินานาชนิด รวมถึงสัตว์จตุบาททวิบาทมากมายด้วย

อุตตรเมฆ (uttaramegha) กาลิหาสได้แสดงความสามารถในการพรรณนาความวิจิตรงดงามของนครและปราสาทราชฐานอันเป็นที่อยู่ของท้าวกุมเวร และที่อยู่ภรรยาของยักษ์ พรรณนาถึงสวนในบ้าน ดอกบัวทองหงส์ เป็นต้น นอกจากนี้ยังได้พรรณนาความคร่ำครวญความโศกเศร้าของภรรยาผู้เป็นที่รักของยักษ์ที่นอนอยู่บนที่นอน แต่ไม่อาจหลับลงได้ ดวงตานางเหม่อมองออกไปทางหน้าต่างเฝ้าดูยามค่ำคืนอยู่เงียบๆ เมฆทูตจากสามีที่รักของนางก็จะส่งสารที่เขาฝากมาด้วยเสียงฟ้าร้องให้นางรู้ว่าเขายังมีชีวิตอยู่และยังปรารถนาในตัวนาง

เมฆทูต มีคำแปลเป็นภาษาไทยไว้หลายท่าน คือ (1) เมฆทูต แปลโดยจิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร (2) เมฆทูตของมหากวีกาลิหาส แปลโดยจำลอง สารพัฒน์ (3) เมฆทูต ที่แปลเป็นคำโคลงบางตอนของสมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา (4) เมฆทูตคำกลอนของกรุณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย และ (5) เมฆทูตคำกาพย์ โดยสุภาพร มากแจ้ง

ในเมฆทูตนั้นมีรสหลัก ได้แก่ ศฤงคารรส เป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ความรักของตัวละคร เป็นรสเด่นที่สุดในวรรณคดีสันสกฤตประการหนึ่ง เพราะเกี่ยวเนื่องกับความรัก (กามะ) ซึ่งเป็นเนื้อหาที่แสดงปुरुชาณะ กล่าวคือเป้าหมายของชีวิต มีภาวะรัก (รติ) เป็นอารมณ์พื้นฐาน (สลายิภาวะ) ที่ทำให้เกิดความซาบซึ้งในความรัก (ศฤงคารรส) ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตสย สติตวา กลมปิ ปุระ เกาตุกาธานเทโตร

อนตรพาษปศุจิมนุจโร ราชราชสย ทธเยา /

เมฆาโลกเ ภาติ สุชิน'ปยนยถาวฤตติ เจตะ

กณฐาเศลษปรณยนิ ชเน ก็ ปุนรทุรส์สเถ // (ปุรว : 3)

ลูกน้อง (ยักษ์ตนนั้น) ของราชาแห่งยักษ์ (ท้าวกุมเวร) ผู้มีน้ำตาอยู่ภายใน (กลั่นน้ำตาไว้) เพราะการทรงไว้ซึ่งความปรารถนาอย่างแรงกล้า ยืนอยู่แล้วด้วยความลำบาก เบื้องหน้าก่อนเมฆนั้น (และ) คิดคะนึ่งอยู่เป็นเวลานาน แม้จิตใจของคนที่มีความสุข ก็ยัง

เปลี่ยนแปลงไปเพราะการเห็นเมฆ จะป่วยกล่าวไปไปถึงคนที่อยู่ห่างไกลผู้ปรารถนาจะ

กอดรักที่ค้อ (ของภรรยาสุดที่รัก) (จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, 2523 : 2)

จากตัวอย่าง ในขณะที่ยักษ์ยืนอยู่ข้างหน้าของเมฆผู้เป็นเหตุให้เกิดความโหยหาถึงคนรัก ยืนกลั้นน้ำตา คบคิดอยู่เป็นเวลานาน กวีต้องการเปรียบเทียบความรู้สึกของคนที่ได้เห็นก้อนเมฆ ว่าแม้หัวใจของคนที่มีความสุขยังหวนไหวเมื่อเห็นก้อนเมฆ นับประสาอะไรกับคนที่อยู่ห่างไกลเพราะความพลัดพรากจากภรรยาสุดที่รัก จะต้องมีความทุกข์มากกว่าเมื่อได้เห็นก้อนเมฆ จะเห็นได้ว่า ภาวะรักของยักษ์ผู้ได้พลัดพรากจากภรรยาเป็นเวลานานเป็นเนื้อหา (วัสดุ) ของเรื่อง มีเหตุของภาวะ (วิภาวะ) คือการถูกเนรเทศจากที่อยู่เป็นเวลาหนึ่งปี ผลของภาวะ (อนุภาวะ) คือคำอาลัยรักของยักษ์ที่จะฝากเมฆไปบอกแก่ภรรยา ส่วนภาวะเสริม (วยกิจาริภาวะ) คือความโหยหา (เอาตสูกยะ) ความหวนไหว (จปลดา) ของยักษ์ผู้อยู่ไกลจากภรรยา เป็นต้น

นอกจากนี้ กาลิทาสยังได้พรรณนาบทกวีโดยใช้สัมผัสพยัญชนะที่เป็นอสังการที่โดดเด่นในการเล่นเสียงและการเลือกใช้คำในท่วงทำนองที่นับว่าเป็นอสังการทางด้านเสียงหรือคำ เรียกว่า ศัพท์สังการ (śabdāṅkāra) ได้แก่ ยมก (yamaka) หมายถึง การซ้ำคำหรืออักษรที่มีเสียงเหมือนกัน แต่ความหมายแตกต่างกัน โดยคำที่ซ้ำอาจอยู่ติดกันหรือไม่ติดกัน และอาจจะอยู่ในตำแหน่งใดก็ได้ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ปราบายาวนตีญุทยนกลาโกวิทครามวฤทธาน

ปุรวาทิษฏามุปสร ปุรี ศรีวิศาลา วิศาลาม /

สวลปิฎเต สุจริตผล สวรรคินา คำ คตานา

เศไชะ ปุณโยรหุตมิว ทิวะ กานติมต ฆณฑเมกม // (ปุรว : 31)

จากตัวอย่าง คำที่เป็นตัวหนา คือ ยมก ในโคลกนี้ซ้ำคำว่า วิศาล เหมือนกัน แต่มีความหมายแตกต่างกัน โดย วิศาล คำแรกที่ปรากฏในคำว่า ศรีวิศาล แปลว่า ทรัพย์สมบัติ ส่วน วิศาล คำที่สอง แปลว่า มากมาย และอนุปราส (anuprāsa) หมายถึง การเล่นเสียงโดยการซ้ำอักษรหรือซ้ำเสียงพยัญชนะที่มีเสียงเหมือนกันโดยมุ่งการซ้ำพยัญชนะเป็นสำคัญ แม้พยัญชนะจะประสมด้วยสระต่างกัน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

สถิตวา ตสมินวนจรวฐฎกตฤณเช มุฑูรต์

โตโยตสรคหฤตตรคตีส ตตปรี วรตม ตีรณะ /

เรว่า ทรุษยสยุปลวิษเม วินธยปาเท วิศิธณำ

ภกติจฉเนทริวิ วิริจิตำ ภูติมิงเค คชสย // (ปุรว : 19)

จากตัวอย่างในโคลก คำที่เน้นสีดำ คือ อนุปราส ซึ่งจะเห็นได้ว่ามีอยู่มากโดยเฉพาะในบาทที่ 2 ได้แก่ พยัญชนะ “ต” ซ้ำกัน 9 แห่ง พยัญชนะ “ร” ซ้ำกัน 6 แห่ง แสดงให้เห็นถึงความสามารถของผู้ประพันธ์ในการเลือกใช้คำที่หลากหลาย

กาลิทาสยังได้พรรณนาอสังการทางความหมาย เรียกว่า อรรถาสังการ (arthāṅkāra) ได้แก่ อนุตเพรคษา (utprekṣā) คือใช้จินตนาการว่า เมฆเป็นชายหนุ่ม แม่น้ำเป็นหญิงสาว น้ำในแม่น้ำในฤดูแล้งที่ลดห่าง

ฝั่งออกไปเป็นผ้าสีน้ำเงินที่กำลังหลุดจากสะโพกของหญิงสาวคือแม่น้ำนั้น ต้นอ้อที่ปลายโน้มนลงไปจรดน้ำเป็นมือของหญิงสาวที่พยายามดึงผ้าไว้ไม่ให้หลุด ดังโคลงต่อไปนี้

ตสยาะ กิจิตกรธฤตมิว ปราปตวานีรศาชํ

หฤตวา นิลํ สลิลวสนํ มุกตโรโรนิตมพม /

ปรสถานํ เต กถมปิ สเซ ลมพมานสย ภาวิ

ชญาตาสวาโท วิวฤตชมนํ โโก วิหาตุ สมรณะ // (ปुरुว : 44)

หลังจากที่ได้เปลี่ยนผ้าได้แก่น้ำสีน้ำเงินของแม่น้ำนั้น ซึ่งได้หลุดจากสะโพกคือฝั่ง น้ำ ซึ่งมีกิ่งต้นอ้อไปพาดจรดราวกับว่า ผ้าถูกยกขึ้นด้วยมือหนึ่ง การเดินทางของท่านผู้ชักช้ายอยู่ คงจะเป็นไปได้ยาก ใครเล่าผู้มีความสุขอันตนได้ลิ้มรสแล้ว จะสามารถจากผู้หญิงผู้มีสะโพกเปลือยเปล่าไปได้ (จिरพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, 2523 : 21)

นอกจากนี้ กาลิทาสได้แสดงการใช้ฉลึงการทางความหมายที่โดยเด่นคือ สวภาโวคติ (svabhāvokti) หรือชาติ (jāti) หมายถึง การกล่าวถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่งตามสภาพที่เป็นอยู่โดยธรรมชาติ โดยไม่นำความรู้สึกของกวีเข้าไปแทรกมากนัก อาจมีการใช้ภาพพจน์บ้างเล็กน้อย มักเป็นบทพรรณนาสัตว์หรือต้นไม้ (กุสุมา รักษาณิ, 2549 : 36) ทำให้ผู้อ่านเข้าใจถึงลักษณะสภาพของสิ่งที่ได้พรรณนาไว้อย่างชัดเจน ซึ่งการใช้สวภาโวคติ (ชาติ) ในแต่ละลักษณะก็มีกลวิธีการใช้ที่แตกต่างกันไป ตัวอย่างเช่น

กาลิทาสได้พรรณนาให้เห็นถึงสภาพธรรมชาติในต้นฤดูฝนที่มีฝูงนกบินไปพร้อมๆ กับเมฆฝน ดังโคลงต่อไปนี้

มนทํ มนทํ นุทติ ปวนศจานุกุลโย ยถา ตวํ

วามศจายํ นทติ มธูริ จาตกสเสต สคนธะ /

ครภาชานกษณปริจยานุนนมาพทฐมาลา

เสวิษยนเต นยนสุภคํ เซ ภวนตํ พลากาเซ // (ปुरुว : 10)

และลมซึ่งเหมือนจะช่วย ย่อมพัดท่านไปอย่างช้าๆ อนึ่ง นกจากกะที่ร้องไพเราะอยู่ทางซ้ายมือซึ่งเป็นพวกพ้องของท่านนี้ ย่อมส่งเสียงไพเราะ นกกระสาทั้งหลายบนท้องฟ้าเป็นผู้มีแถวอันจัดแล้ว เพราะความคุ้นเคยในขณะแห่งการตั้งท้อง จะรับใช้ท่านผู้เป็นโชคสำหรับนัยน์ตาอย่างแน่นอน (จिरพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, 2523 : 5)

พรรณนากลวิธีการประพันธ์ทำให้ภาพธรรมชาติของกาลิทาสเด่นชัด มีการอ้างถึงบุคคลโดยการเปรียบเทียบ เช่น กล่าวว่เมฆฝนที่มีรุ่งกินน้ำปรากฏอยู่ด้วยดูเหมือนพระวิษณุที่มีผิวคล้ำประดับองค์ด้วยขนนกยูงที่แวววาว ดังโคลงต่อไปนี้

รตนจฉายาววยติกริว เปรกษยเมตตปุรस्ताท

วลมีกาคราต ปรงภาติ ธนุชะ ขณทมาขณทลสย /

เย็น ศยามั วปรตติร่า กานติมาปตสยเต เต

พรเหเนว สฺพริตรูจินา โคปเวชสย วิษุโณะ // (ปุรว : 15)

ส่วนของธนูของพระอินทร์ (รุ้ง) นี้ อันควรแก่การมองดู เหมือนการระคนเข้าด้วยกันของแก้ว ย่อมปรากฏขึ้นจากยอดของจอมปลวกข้างหน้า ด้วยส่วนของธนูนั้น ร่างที่ดำของท่าน จะถึงซึ่งความงามอย่างยิ่ง เหมือน (ร่าง) ของพระวิษณุในเพศของคนเลี้ยงโค (พระกฤษณะ) ถึงซึ่งความงามด้วยหางนกยูงที่มีรัศมีระยิบระยับ (จिरพัณน์ ประพันธ์ วิทยา, 2523 : 8)

และพรรณนาความงามของนางด้วยการเปรียบส่วนต่างๆ ของนางกับธรรมชาติ เช่น ร่างของนางเหมือนเถาวัลย์ปรียงค์ ตาเหมือนตานางกวางที่ตกใจง่าย ผมเหมือนหางนกยูง คิ้วเหมือนคลื่นน้อยๆ ดังโคลงต่อไปนี้

ศยามาสวงค์ จกิตหริณิเปรกษเณ ทฤษฏีปาตี

วฤตรจฉายำ ศคินี ศิขินำ พรหฬารेषุ เกศาน /

อุตฺปศยามิ ปฺรตฺนุชฺ นทิวิจิษุ ภูริวฬาสาน

หนไตกสมินภวจิพิ น เต จณฺธิ สาทฤศยม อสตี // (อุตฺตร : 44)

พื้เห็นร่างของเจ้าในเถาวัลย์ชื่อปรียงค์ การทอดสายตาของเจ้าในตาทั้งสองของนางกวางที่ตื่นตระหนก นวลหน้าของเจ้าในพระจันทร์ ผมของเจ้าในพวงหางนกยูงทั้งหลาย (และ) การยักคิ้วหลิวตาที่งดงามในริ้วคลื่นเล็กๆ ของแม่น้ำ โอ คนซึ่งอน สิ่งเหมือนเจ้า ไม่มีอยู่เลยในสิ่งใดๆ สิ่งเดียว (จिरพัณน์ ประพันธ์ วิทยา, 2523 : 54)

นอกจากนี้กาลิทาสยัณนิมใช้ธรรมชาติให้ข้อคิดแก่ผู้อ่าน โดยกาลิทาสกล่าวว่ คนดีย่อมคิดถึงบุญคุณที่ผู้อื่นทำให้ ดังเช่นภูเขามารุกฏที่แบกเมฆผู้เหน็ดเหนื่อยไว้บนยอดเขา เพราะนึกถึงบุญคุณที่เมฆเคยช่วยดับไฟป่าให้ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตวามาสารปฺรตฺมิตวโนปปลวํ สารุ มฺรุตฺนา

วฤษยตยชวศรมปฺริคตํ สานฺมานามรูกฺฎะ /

น กษุโทรปิ ปฺรถมฺสูกฤตฺตาเปกษยา สํศรยาย

ปฺราปเต มิตร ภาติ วิมุชะ ก็ ปฺนรยสโตภจโจจะ // (ปุรว : 17)

ภูเขามารุกฏจะรองรับท่านผู้ถึงแล้วซึ่งความเหนื่อยล้าในการเดินทาง (และ) ผู้มีไฟป่าอันตนดับแล้วด้วยสายฝนที่ตกหนักไว้อย่างดีด้วยศรัทธา (ยอดของภูเขา) แม้คนเล็กๆ เมื่อเพื่อนมาหาเพื่อพึ่งพิงก็ยังไม่เป็นหน้าหนี เพราะพิจารณาถึงบุญคุณครั้งเก่าก่อน จะป่วยกล่าวไปใยถึงภูเขามารุกฏผู้สูงเช่นนั้น (จिरพัณน์ ประพันธ์ วิทยา, 2523 : 9)

การศึกษาเรื่องเมฆทูตของกาลิทาส นับเป็นบทกวีสันสกฤตที่เป็นที่นิยม มีการพรรณนาที่ละเอียดลออ ลึกซึ้งด้วยจินตนาการ มีการพรรณนาถึงลักษณะของธรรมชาติ ภูมิศาสตร์แม่น้ำ พืชพันธุ์ สัตว์ป่า และเมืองต่างๆ ซึ่งเมฆต้องลอยผ่าน พรรณนาการคร่ำครวญด้วยอารมณ์เศร้าโศกที่ต้องจากนางมา เมื่อพบสิ่งใดเข้า กวีก็จะนำความรู้สึกของตนออกมาผนวกกับธรรมชาติที่พบเห็นแล้วพรรณนาความรู้สึกอาลัยอาวรณ์ ประพันธ์ผูกให้เข้ากับอารมณ์สุนทรียของผู้คนได้อย่างดี โดยกาลิทาสได้บรรจุจินตนาการเป็นภาพพจน์ที่งดงามและถ้อยคำอัดแน่นลงในเนื้อหา จนทำให้กวีนิพนธ์เรื่องนี้ดูเหมือนบรรจุแก่นแท้ของวัฒนธรรมทั้งหมดด้วยลีลาการประพันธ์ มีความงามในด้านวรรณศิลป์ อีกทั้งในส่วนของเนื้อหาที่เกี่ยวกับการเดินทาง การคร่ำครวญแสดงความในใจของกวีผู้เขียนที่มีต่อนางผู้เป็นที่รัก มีแนวการแต่งที่ใกล้เคียงกับวรรณคดีนิราศไทยหลายเรื่อง กล่าวคือได้ส่งผลกระทบต่ออิทธิพลวรรณคดีนิราศไทย มีการพรรณนาการคร่ำครวญถึงนางผู้เป็นที่รักอันเนื่องมาจากความพลัดพรากสูญเสียเป็นแก่นของเรื่อง และเนื้อหาส่วนใหญ่เป็นความพลัดพรากจากคนรัก ซึ่งเป็นขนบที่สำคัญมักจะปรากฏในวรรณคดีประเภทนิราศ เพราะเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดการพลัดพรากจากกันระหว่างตัวละครเอกกับนางผู้เป็นที่รัก ดังเช่นในโคลงทวาทศมาส ประพันธ์ไว้ว่า

ศรีอนิรุทธราศร่ำ	แรมสมร
ศรีอุษาเจียรไคล	คลาศแคล้ว
เทวานราจร	จำจาก
ยังพรำน้ำวน้องแก้ว	คอบคิน
	(โคลงทวาทศมาส : 22)

จากที่กล่าวมาแล้วนั้น ผู้วิจัยเห็นว่าวรรณคดีสันสกฤตเรื่องเมฆทูตควรที่จะนำมาศึกษาวิเคราะห์ในด้านอรรถกถาชนิดสวภาโวक्तिบรรยายธรรมชาติ ซึ่งนับว่าเป็นอรรถกถาหลักและมีความโดดเด่นในเนื้อหาของเมฆทูตรวมไปถึงวิเคราะห์อรรถกถาชนิดอื่นๆ ที่โดดเด่นรองลงมา แล้วนำมาศึกษาวิเคราะห์อิทธิพลของเมฆทูตที่ส่งผลกระทบต่อวรรณคดีนิราศไทยที่มีลักษณะคล้ายกัน เพื่อให้เห็นถึงความงดงามและความไพเราะของเมฆทูตตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาวิเคราะห์อรรถกถาชนิดสวภาโวक्तिและอรรถกถาที่โดดเด่นด้านอื่นๆ ที่ปรากฏในเมฆทูตของกาลิทาส โดยใช้ทฤษฎีอรรถกถาศาสตร์มาวิเคราะห์ความงามในด้านวรรณศิลป์ที่ปรากฏในเมฆทูต
2. เพื่อศึกษาวิเคราะห์อิทธิพลของเมฆทูตที่ส่งผลกระทบต่อวรรณคดีนิราศไทย

ขอบเขตของการศึกษา

1. ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตในการศึกษาวิเคราะห์โดยใช้ข้อมูลจาก (1) หนังสือเมฆุตของกาลิทาส แปลโดยจิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร พิมพ์เมื่อ พ.ศ.2523 (2) หนังสือเมฆุตของมหากวีกาลิทาส แปลโดยจำลอง สารพัดนึก และจิตตภาสารพัดนึก พิมพ์ครั้งที่ 1 พ.ศ.2540 และ (3) หนังสือเมฆุตฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษเป็นครั้งแรก โดยโฮเรส เฮย์แมน วิลสัน ซึ่งแปลและแต่งเป็นร้อยกรองเมื่อ ค.ศ.1813

2. ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยศึกษาความรู้ทฤษฎีอสังการแล้วนำทฤษฎีอสังการมาศึกษาความงามของวรรณศิลป์ในเมฆุต ตำราประพันธ์ศาสตร์ที่ผู้วิจัยเลือกมาศึกษาเป็นหลัก ได้แก่ วาควภฏาลังการ (vāgbhatālaṅkāra) ของวาควภฏะ (vāgbhaṭa) คริสต์ศตวรรษที่ 12 ฉบับที่ ป.ส.ศาสตร์ แปลจากต้นฉบับภาษา สันสกฤต กรมศิลปากรได้พิมพ์เผยแพร่ล่าสุด พ.ศ.2550

นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังได้ศึกษาคำอธิบายอสังการตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตจากกาวยประกาศ (kāvyaprakāśa) ของมัมมฏะ (mammāṭa) คริสต์ศตวรรษที่ 11 และสาहितยทรปณะ (sāhityadarpaṇa) ของวิศวานาถ (viśvanātha) คริสต์ศตวรรษที่14 และตำราอสังการของบาลีชื่อสุโพธาลังการมัณฐรี อีกทั้งนำคำอธิบายอสังการของกุสุมา รักษมณี ในหนังสือการวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตมาร่วมด้วย

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยในหัวข้อ “สวภาโวคติ : การพรรณนาธรรมชาติในเมฆุตของกาลิทาส” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) นำเสนอผลการวิจัยในรูปแบบการพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) มีขั้นตอนในการวิจัยตามลำดับดังนี้

1. ขั้นสำรวจและรวบรวมข้อมูล

- 1.1 สำรวจเอกสารและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีสันสกฤตเรื่องเมฆุตของกาลิทาส
- 1.2 ศึกษาข้อมูลเอกสารที่เกี่ยวข้องกับเมฆุตของกาลิทาส
- 1.3 ศึกษาทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตทางด้านอสังการศาสตร์

2. ขั้นตอนการศึกษวิเคราะห์

2.1 ศึกษาข้อมูลจากหนังสือเมฆุตของกาลิทาส แปลโดยจิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร พิมพ์เมื่อ พ.ศ.2523

2.2 ศึกษาตำราอสังการศาสตร์สันสกฤตแล้วนำหลักเกณฑ์มาวิเคราะห์ความงามทางวรรณศิลป์ในเมฆุตของกาลิทาส

2.3 นำข้อมูลที่ได้มาศึกษาในด้านวรรณศิลป์

- 2.4 นำข้อมูลที่ได้มาศึกษาในด้านวรรณคดีนิราศไทย
3. ขั้นตอนการนำเสนอการศึกษา
 - 3.1 เรียบเรียงและนำเสนอผลการศึกษาโดยวิธีวิเคราะห์เชิงพรรณนา
 - 3.2 สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัย

การศึกษาเรื่อง “สวภาโวคติ : การพรรณนาธรรมชาติในเมฆุตของกาลิทาส” ที่แต่งโดยกาลิทาส เมฆุตเป็นชั้นทกภาพซึ่งหมายถึงทกภาพเล็กหรือทกภาพย่อย ประพันธ์เป็นประเภทร้อยกรอง เมฆุตเป็นคำสมาสระหว่างคำ “เมฆ” กับ “ุต” มีความหมายว่า เมฆผู้ทำหน้าที่เป็นุต หรือเมฆผู้นำข่าวสารไปให้ การประพันธ์ใช้คำฉันทชนิดเดียวตลอดเรื่องคือ มันทากรานตฉันทน์ หมายความว่า อย่างเอียงหรือก้าวไปอย่างช้าๆ ฉันทชนิดนี้บทหนึ่งมี 4 บาท แต่ละบาทมี 17 พยางค์

ในด้านเนื้อหาบทนิพนธ์เรื่องเมฆุตแบ่งออกเป็น 2 ภาคคือ ภาคแรกชื่อ ปุรวเมฆ ตลอดทั้งภาคเต็มไปด้วยเรื่องที่ยกย่องพรรณนาหนทางที่เมฆผู้ปฏิบัติหน้าที่เป็นุตแห่งความรัก ในภาคแรกนี้จะให้ประโยชน์ในแง่ความรู้ ความเพลิดเพลินเกี่ยวกับภูมิประเทศ ทั้งยังได้รสแห่งความไพเราะด้านกวีโวหารที่กาลิทาสได้พรรณนาอย่างละเอียดลออ ตั้งแต่การเดินทางผ่านภูเขาอามรภูมิจนถึงเมืองอุชชยนิแห่งแคว้น อวันตี ทุงกูรุษธรอันศักดิ์สิทธิ์ แม่น้ำคงคา ต้นไม้ดอกไม้บานาพรรณ ป่าดง บ้านเมือง ปราสาท บรรดานกและสัตว์ป่านานาชนิด ผู้คนทั้งชายหญิง ชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนเหล่านั้น ตลอดจนเทือกเขาหิมาลัย จนถึงจุดหมายปลายทางที่เมืองอลกอบนเขาไกลาส ส่วนในภาคหลังชื่อ อุตตรเมฆ กาลิทาสได้แสดงความสามารถในการพรรณนาความวิจิตรงดงามของนครและปราสาทอันเป็นที่อยู่ของภรรยา พรรณนาถึงสวนในบ้าน นอกจากนี้ยังได้พรรณนาความคร่ำครวญความโศกเศร้าของภรรยา และความทุกข์โศกของยักษ์ที่มีไม่แพ้ภรรยา

ในด้านอঙ্กการ กาลิทาสได้สร้างสรรค์คุณค่าทางอঙ্กการอย่างหลากหลายทั้งอঙ্กการด้านเสียง (ศัพทอঙ্กการ) และอঙ্กการด้านความหมาย (อรรถอঙ্กการ)

อঙ্กการด้านเสียง พบว่า ปรากฏอยู่ในเนื้อหาของเมฆุต ได้แก่ ยมก (การซ้ำคำ) และอนุปราส (การเล่นเสียงซ้ำพยัญชนะ) ประกอบด้วย ฉกานุปราส ลาฎานุปราส วฤตตยานุปราส ศฤตยานุปราส และอันตยานุปราส

อঙ্กการด้านความหมาย พบว่า ลักษณะของอรรถอঙ্กการที่โดดเด่นที่พบในเมฆุตนั้น จะแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะใหญ่ๆ คือ 1) อรรถอঙ্กการในการพรรณนาธรรมชาติหรือสวภาโวคติ มีความโดดเด่นมากที่สุด โดยแบ่งการพรรณนาออกเป็น 5 ประเด็น คือ (1) การพรรณนาพืชพรรณาพรรณ พบว่า ส่วนใหญ่นั้นเป็นพืชและพรรณไม้ในช่วงต้นฤดูฝนไปจนถึงฤดูใบไม้ร่วง มีดอกกุฎชชะ (ดอกพุดพิชญา), ดอกกัทัมพะ (ดอกกระทุ่ม), ดอกเกตกะ (ดอกลำเจียก), ดอกมะลิสด, ดอกกฤษณะ, ดอกศิริชะ, ดอกโลธระ, ดอกกุนทะ, ดอกบัวชนิดต่างๆ พร้อมทั้งต้นไม้ที่ยกย่องกล่าวถึงมีต้นมะม่วงป่า, ต้นไม้หว่า, ต้นโอศกแดง, ต้นพิกุล, ต้นกฤษณะ, ต้นมัน

ทหาร, ต้นเทวทหารและต้นกัลปพฤกษ์ ซึ่งพืชและพรรณไม้หลากหลายชนิดที่กล่าวถึงสามารถสื่อถึงความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ (2) การพรรณนาแม่น้ำและภูเขา พบว่า กาลิทาสพรรณนาสภาพแม่น้ำและภูเขาแสดงถึงภูมิศาสตร์ทางภาคเหนือของอินเดียตามหนทางที่เมฆลอยไปจากภูเขารามคิรี ผ่านภูเขาอมรรณภู, ภูเขาวินธัย, ภูเขาณีใจ, ภูเขาหิมาลัย ภูเขาเกราญจะ, ภูเขาโกลาส บรรยายไปพร้อมกับแม่น้ำสายสำคัญ ได้แก่ แม่น้ำเรวา (นรรพทา), แม่น้ำนิรวินธยา, แม่น้ำเวตระวดี, แม่น้ำสินธุ, แม่น้ำคิปรา, แม่น้ำคันธวดี, แม่น้ำคัมภีรา, แม่น้ำจรรณวดี, แม่น้ำสรวิติ, แม่น้ำคงคา รวมไปถึงทะเลสาบมานสะ สะท้อนให้เห็นภาพความงามของธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ นอกจากกาลิทาสจะพรรณนาเมฆทูตให้โดดเด่นในเรื่องของอลังการสวภาโวक्तिแล้วยังได้พรรณนาให้เห็นภาพพจน์ด้วยการใช้อลังการชนิดอุตปรกษาจินตนาการให้ภาพธรรมชาติของภูมิศาสตร์ที่เมฆเดินทางผ่านชัดเจนขึ้น (3) การพรรณนาสัตว์ป่านานาชนิด พบว่า กาลิทาสพรรณนาสภาพของธรรมชาติในขณะนั้นซึ่งส่วนใหญ่เป็นฤดูฝน เป็นฤดูที่สัตว์รื่นเริงดีใจ เพราะเป็นสัญญาณบ่งบอกว่าเป็นคราวผสมพันธุ์ของสัตว์ ต่างก็แสดงออกถึงอากัปกริยาทำที่ต่อสิ่งเร้าต่างๆ ดังเช่น นกจาดกะ (นกจักรพราภ) ที่ได้ส่งเสียงร้องกึกก้องอย่างไพเราะ เพราะดีใจเมื่อได้เห็นเมฆตั้งเค้าเมื่อย่างเข้าฤดูฝน นกสารสะ (นกกระเรียน), ราชหงส์, กวาง, เนื้อศรกะ, นกยูง, ช้างประจำทิศ, ช้างโอราเวตะ เป็นต้น การกวีพรรณนาถึงสัตว์นานาชนิดเพื่อสื่อให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติและเพื่อเป็นส่วนหนึ่งของโคลกทำให้โคลกมีความสมบูรณ์โดยไม่ขาดอรรถรสแก่ผู้อ่าน (4) การพรรณนาเมืองและสิ่งปลูกสร้าง พบว่า กาลิทาสพรรณนาให้เห็นสิ่งปลูกสร้างอาคารบ้านเรือนของเมืองต่างๆ มีการสอดแทรกประวัติตำนานของเมืองเริ่มตั้งแต่แคว้นทศารณะ เมืองอุชเชนี หรืออุชชยีนีที่มีการพรรณนาชมความงามความใหญ่โตของเมือง ตลอดจนความอลังการของปราสาท ในเมืองอลกาและบ้านของยักษ นอกจากนี้ยังได้พรรณนาศาสนสถานทีเรียกว่าโบสถ์มหากาล วัตถุหรือมณฑิยรสภาพแวดล้อมที่ต่างๆ มีความน่ารื่นรมย์ มีสีสันงดงามตามธรรมชาติ และ (5) การพรรณนาสภาพบุคคล พบว่าสภาพชีวิตของยักษ มีสภาพที่ต้องทนทุกข์ ร่างกายเปลี่ยนผอมจนกำไลหลุดร่วงเพราะการพลัดพรากจากกันบางตอนที่กล่าวถึงความทุกข์โศกของยักษที่มีไม่แพ้ภรรยา ไม่ว่าหลับหรือตื่น ความทุกข์นั้นทรมานใจทำให้เขาร่ำไห้หานาง ร่างกายอ่อนแอ รุ่มร้อน และบางตอนกาลิทาสพรรณนาให้เห็นความทุกข์ระทมของภรรยาผู้รอคอยด้วยความเศร้าโศกที่ทำให้นางไม่เป็นอันทำอะไร เอาแต่ร้องไห้ใจจะขาด อีกทั้งไม่เอาใจใส่ในความสวยของตน 2) อรรถลึงการในการเปรียบเทียบธรรมชาติกับสิ่งต่างๆ เพื่อให้เห็นภาพพจน์ พบว่า มีอลังการ 11 ประเภท ได้แก่ (1) อุปมา (การเปรียบเทียบ) (2) อุตปรกษา (การกล่าวแสดงจินตนาการให้เกินจริง) (3) รูปกะ (การกล่าวเปรียบเทียบคล้ายอุปมา แต่เป็นการกล่าวเปรียบเทียบอุปมานะและอุปเมะเป็นสิ่งเดียวกัน) (4) วยติเรก (การกล่าวสิ่งสองสิ่งมีคุณสมบัติเท่ากัน แต่อีกสิ่งหนึ่งมีคุณสมบัติเกินจากอีกสิ่งหนึ่งไป) (5) ประติวัสตุปมา (การเปรียบเทียบด้วยข้อความ 2 ประโยค ในลักษณะคู่ขนานกัน เพื่อแสดงให้เห็นความเหมือนกันของอุปมานะกับอุปไมย) (6) อากเชป (การกล่าวปฏิเสธ แต่เจตนาที่แท้จริงมิใช่การปฏิเสธ) (7) समासक्ति (การเปรียบเทียบโดยการกล่าวถึงสิ่งหนึ่ง แต่หมายถึงอีกสิ่งหนึ่ง มิได้กล่าวสิ่งนั้นตรงๆ) (8) ทิปกะ (การกล่าว

ข้อความที่มีกิริยาเพียงตัวเดียว แต่มีส่วนขยายมากกว่าหนึ่ง) (9) นิทรศนะ (การเปรียบเทียบสิ่งใดสิ่งหนึ่งกับการกระทำหรือสิ่งที่เป็นอุทาหรณ์) (10) เหตุ (การกล่าวถึงใครที่ทำการอันใดก็แสดงเหตุผล ประกอบไปด้วยว่าผู้นั้น น่าจะเป็นเช่นนั้น) และ(11) เอกาวลี (การรจนากล่าวสิ่งที่ประเสริฐ แล้วต่อไปกล่าวสิ่งที่ประเสริฐยิ่งๆ ขึ้นไปอีก)

การกำหนดขนบเพื่อเป็นกรอบสร้างสรรค์อสังการรูปแบบต่างๆ ที่สัมพันธ์กับเนื้อหาของเมฆุต เพื่อสร้างสรรค์อสังการให้เกิดความสุนทรีย์ภาพ เมื่อนำมาวิเคราะห์ พบว่า การเขียนแสดงความในใจ ความสะเทือนใจของวรรณคดีนิราศประเภทเดียวกันหลายเรื่อง เช่น กำสรวลโคลงตัน โคลงนิราศหริภุญชัย โคลงทวาทศมาส โคลงนิราศนรินทร์ กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก นิราศพระประธม-กรมหลวงวงศาธิราชสนิท กาพย์เห่เรือพระจุลจอมเกล้า นิราศรบพม่าที่ท่าดินแดง นิราศเมืองแกลง นิราศพระแท่นดงรัง นิราศพระบาท และนิราศภูเขาทอง คงจะได้แบบอย่างมาจากอินเดีย เพราะวิธีคร่ำครวญมีลักษณะหลายประการที่คล้ายการคร่ำครวญในเรื่องเมฆุต ความทุกข์ระทมเพราะต้องพลัดพรากจากนางที่รักเป็นแนวเรื่องที่กวีนิยมใช้แสดงทฤษฎีรสของวรรณคดี ได้แก่ ศฤงคารรส ซึ่งเป็นรสหลักในเมฆุต ประกอบด้วย วิปลัมภะ คือความรักที่ต้องพลัดพราก และสัมโมคะ คือความรักความอาลัยที่ยังมีความหวังที่จะพบกันในวันหน้าเป็นจุดหมายปลายทาง กวีนำรายละเอียดของการเดินทางมาเป็นส่วนประกอบของเรื่อง จึงกลายมาเป็นลักษณะของการแต่งอีกแบบหนึ่งที่เรียกว่า นิราศ

จากการศึกษาวรรณคดีนิราศไทย พบว่า เมฆุตมีอิทธิพลส่งผลต่อวรรณคดีนิราศไทย โดยแบ่งการวิเคราะห์เนื้อหาออกเป็น 5 ประเภท ได้แก่ 1) การพรรณนาเกี่ยวกับการคร่ำครวญถึงความรัก พบว่า ส่วนใหญ่กวีผู้แต่งจะนำเอาความรู้สึกของตนเป็นสำคัญไปเกี่ยวพันกับธรรมชาติทั้งโดยตรงและเปรียบเทียบ กวีไม่ได้พรรณนาธรรมชาติตามสายตาที่เห็น หากแต่พรรณนาด้วยใจด้วยความรู้สึกเมื่อตนมีความสุขก็มองเห็นธรรมชาติงดงาม หากตนมีความทุกข์หรือกำลังคิดถึงคนรักก็มองเห็นธรรมชาติเศร้าหมองแห้งแล้ง นอกจากกวีจะมองเห็นธรรมชาติด้วยใจแล้วยังใส่อารมณ์ความรู้สึกให้ธรรมชาติด้วย กวีรู้สึกว่ธรรมชาติมีอารมณ์สุขทุกข์ โศกเศร้า ร่าเริง คล้อยตามอารมณ์ของกวีด้วย 2) การพรรณนาสอดแทรกความรู้ด้านสังคม พบว่า วรรณคดีสันสกฤตเรื่องเมฆุตกับวรรณคดีนิราศไทยมีความสัมพันธ์กันใกล้ชิดกัน มีการสอดแทรกความรู้เข้าไปในวรรณคดีซึ่งถือว่าเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่บันทึกและสะท้อนสภาพชีวิต วิธีการดำเนินชีวิตของผู้คนที่อยู่ภายใต้อิทธิพลของปัจจัยแวดล้อมทางธรรมชาติและสังคม โดยเฉพาะความรู้ด้านสภาพภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์และตำนานต่างๆ ขนบธรรมเนียมประเพณี ปรัชญาชีวิต ตลอดจนความเชื่อของคนในยุคสมัยเดียวกัน 3) การพรรณนาเกี่ยวกับทัศนะของกวี พบว่า การแสดงทัศนะของกวีนั้นเป็นการประสบพบเจอกับเหตุการณ์และถ่ายทอดออกมาเป็นความรู้สึกนึกคิดของตน อาจแสดงออกมาในลักษณะความขี้ใจหรือในลักษณะของปรัชญา แต่สิ่งนั้นไม่ได้อยู่เฉพาะหน้าของกวีในขณะนั้น กล่าวคือกวีต้องการใช้ถ้อยคำเปรียบเทียบการสร้างจินตนาการ การใช้ถ้อยคำเพื่อสื่อจินตภาพ เช่น ภาพพจน์อุปมา สัทพจน์ ซึ่งการสร้างจินตนาการของ

กวีนั้น ผู้อ่านจะต้องตีความจากโวหารของผู้แต่งเองจึงจะเข้าใจความคิด ความรู้สึก รวมไปถึงขนบของการประพันธ์ 4) การพรรณนาสังสารแสดงความเข้าใจไปให้นางผู้เป็นที่รัก พบว่า การพรรณนาการคร่ำครวญในลักษณะที่เรียกว่า การสั่งทูล ได้รับอิทธิพลมาจากเมฆุตโดยตรง เพราะยักษ์คร่ำครวญถึงภรรยาผู้เป็นที่รักจึงได้พรรณนาส่งข่าวกับเมฆ การพรรณนาโดยการสั่งทูลได้กลายมาเป็นธรรมเนียมนิยมอย่างหนึ่งในการแต่งนิราศ เช่น สั่งนกให้ส่งข่าวถึงนาง สั่งว่าวไปบอกข่าวแก่นาง หรือฝากลมเป็นทูตให้ไปบอกข่าวแก่นาง 5) การพรรณนาการหมุนเวียนของเวลา พบว่า การหมุนเวียนของเวลาทั้งในเมฆุตกับในวรรณคดีนิราศไทยนั้น อาจจะแตกต่างกันในเรื่องของเวลา ซึ่งการพรรณนาในเรื่องเมฆุตไม่ได้กล่าวถึงฤดูกาลครบทั้ง 12 เดือน แต่จุดเน้นของเรื่อง กวีจะเน้นไปที่ช่วงเวลาในฤดูฝน เพราะฤดูกาลที่พรรณนาในเมฆุตเป็นเวลาย่างเข้าฤดูฝนพอดีซึ่งเป็นห้วงเวลาที่คนจะคิดถึงกันมาก ทั้งพืชและสัตว์ต่างก็รู้สึกร่าเริงใจ ซึ่งขมยินดีกับธรรมชาติในช่วงเวลานี้ เพราะเป็นสัญลักษณ์แห่งความชื่นฉ่ำอุดมสมบูรณ์อีกครั้ง แต่ในนิราศไทย เช่น โคลงทวาทศมาสที่มีวิธีการดำเนินเรื่องผ่านระยะทางและการใช้กาลเวลาที่แปรเปลี่ยนไปในแต่ละเดือนตลอดทั้งปี

ข้อเสนอแนะ

การวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

1. ควรมีการศึกษาทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตประเภทอื่นๆ เช่น คุณ รีดิ ธวนิ เป็นต้น ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องเมฆุตนี้
2. ควรมีการศึกษาวิเคราะห์ไวยากรณ์สันสกฤตที่ใช้ในการประพันธ์บทกวีนิพนธ์เรื่องเมฆุต เช่น การสร้างคำสมาสที่ปรากฏในเมฆุตตามแนวคัมภีร์ไวยากรณ์ปาณินิ
3. ควรมีการศึกษาอิทธิพลหรือแนวคิดร่วมระหว่างชั้นทวาทศมาสในวรรณคดีสันสกฤต บาลี และไทย ที่มีเนื้อหา การประพันธ์ การดำเนินเรื่อง เป็นต้น ว่ามีลักษณะคล้ายกันหรือต่างกันอย่างไร

เอกสารอ้างอิง

- กฤษณา รัชชมนณี. (2549). *การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์บริษัทธรรมสาร จำกัด.
- จำลอง สารพัดนึก. (2546). *ประวัติวรรณคดีสันสกฤต 1*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- _____. (2540). *เมฆุตของมหากวีกาลิทาส*. (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. ผู้แปล. (2523). *เมฆุตของกาลิทาส*. ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

Journal of Buddhist Education and Research : JBER

ปีที่ 6 ฉบับที่ 2 กรกฎาคม - ธันวาคม 2563

[87]

Vol. 6 No. 2 July-December 2020

มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. (2551). *ประวัติวรรณคดีสันสกฤต*. นครปฐม: ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

P.V. Kane. (1974). *The Sāhityadarpaṇa of Viśvanātha*. Delhi: Motilal Banarsidass.